

AMBRUS LAJOS

Az aktuális szabadsághagyomány: Berzsenyi Lénárd arcképcsarnoka

Délután négy óra tájban, október 28-án az 1849-dikben, amikor a szellős, borongós idő valamelyest kitisztult az olműtzi várfal előtt, a Szent Katalin kapu melletti kisebb kapun át a vár kazamatái elnyeltek egy hajórakománnyi rabot – s ahogy egyikük a naplójában írja: „Éljent, harsány és egyhangú éljent rebegve a hazára, léptünk be a bástya gyomrába, ki-ki abba a zárkába, amelyet a porkoláb kinek-kinek megjelölt, sokatmondó kézszorítással válva el, s egymásnak mély sóhajjal jó éjszakát kívánva!”

Ijesztően ismerős kép ez: Olmütz, Kufstein, Josephstadt, de akár Vorkuta és Recsk is – csupa déj•vu, baljós konnotációjú földrajzi nevek és tájak a közép-európai fül számára. Mert Olmützel is annyit mondunk, némi illő, múlt századi retorikával, hogy halál és romlás, börtön és bitó, számkivetés és bukás – a radikális hazafiúi mozgalmak közép-európai sorsát emlegetjük.

Olmützben is, akkor, noha a szabadságról már post festa beszéltek és írtak, ott volt „Magyarország kicsiben”, mint nemegyszer büszkén mondogatták az odaszállított rab férfiak. A katonatisztek között minden fegyvernem, aztán a hadnagytól az ezredesig minden rang képviselve volt, és bár a többség magyarországi születésű, nem hiányoztak más nemzet fiai sem – akik a német közmondás szerint: „mitgegangen, mitgefangen” (= együtt jártak, együtt fogták el őket), s kevésen múlt, hogy „mitgehungen” (= együtt kerültek bitóra) is nem érte őket. Az egyik olműtzi emlékiró Barsi (Neumann) József bicskei pap és lelkész, aki később akadémiai levelező tag lesz, helyenként drámai víziókkal telített szövegében csupán egy villanásra bukkan fel az a különös férfiú, aki nem volt radical márciusi, sőt '48-ra már kapitány a Miklós-huszároknál; egy *kemenesaljai* magyar nemes, az ódaköltő Dani uraság rokona, aki megfesti majd az olműtzi rabok arcképcsarnokát: *Berzsenyi Lénárd*. A név viszont teljes egészében, előtagjával az érvényes: nemesberzsenyi Berzsenyi Lénárd. És ez, ebben az esetben, egyáltalán nem hivalkodás, sokkal inkább progresszív hagyomány: ő a nemességnek ahhoz a rétegéhez tartozik, amely „a nemzeti és hazafias hagyományok által leginkább van áthatva”, miként a nagyszerű gondolkodó, Asbóth János írja. A dunántúli köznemesi vagy kisenemesi réteg, amely a *bene possessionatitól* a birtoktalan kurialistáig, az egytelkesig vagy az armalistáig, a paraszttelken élő nemesekig terjed, életformájában sokszor akár a zselléri vagy cselédi állapotokig is leszállva, kitüntetett helyet kap a magyar történetben. A közismert, Petőfi és Mikszáth bemutatja-szuggestálta elmaradott nemestől vagy a dzsentritől egészen Széchenyin át széles a tabló; ő mélyen lenézte a köznemességet, „tudatlan nyers bagázs”-nak nevezte, és Deáknak például sosem bocsátotta meg, hogy egy ünnepi ebéd során a fogát villával piszkálta – ismerjük e réteg hagyományát. A „ráérő” magyar nemességnek, miként Németh László nevezi őket, sok haszontalan és bűbajos tulajdonsága is volt – Jókairól szólva Németh épp azt fejtegeti, hogyan őrizte meg az időben mélyen visszanyúló, különösen az élőbeszédben csillogóan kifejezésre jutó elbeszélő-kvalitását. „A régi, dunántúli kisenemes-élet maradványfoltjain – írja a *Kisebbségben* lapjain –, a közbirtokos pusztákon, gyümölcsösök mögé elsáncolt tornácokon még mi is élvezhattuk ezt a mindent színné és csattanóvá másító szó-fényűzést.” A köznemesség dunántúli patriarchialitása, amely talán Eötvös Károlynál élvezhető a legjobban, de akár a Hamvas Béla jelezte Berzsenyi-képben is (amelyben ugye a Horatiust a kúriai méhesben latinul olvasgató géniusz kontúros ideálképében jelenik meg), '48-ban, a jobbágyfelszabadítás, majd a szabadságküzdelmek során a legnagyobb alakokat öltött. Természetesen ez a réteg ugyanúgy hozzátartozik '48 bonyolult hagyományához, mint a szabadsághagyományokat markánsan megfogalmazó radical pesti ifjúság, az az élcsapat, az avantgárd, amely a mindenkori március 15-i emlékbeszédekben is főszerephez jut. A '48-as közép-nemesség vagy inkább kisenemesség jó része

valóban a demokratikus és nemzeti mozgalom híve volt, és tradícióit akár meg is lehetne tisztítani a rájuk rakódott történelmi konvencióktól, hiszen hanyatlása már a századfordulóra faktummá vált, és ő maga is hamarosan eltűnik a történelmi időben – viszont épp mentalitása, „kultúrai hagyománya” az, amely a nemzeti szabadságküzdelmek élvonalába löki.

Berzsényi Lénárd 1805-ben született Nemesmagasiban, Vas megyében, a Kemenesalján, *a délnyugat géniuszának centrumában*, ahogy a tájat Hamvas Béla nevezi. Atyja táblabíró, a régi, XVIII. századbéli copfos és patkányprémes consiliarius ősszel, akinek kilenc gyermekére csupán kétszázhuszonöt hold örökség várt; Lénárd, akárcsak Berzsényi Dániel, a jeles soproni evangélikus líceumban tanul 1815 és 1823 között. 1825-től a Miklós-ezredbe lép, 1832-ben hadnagy, 1836-ban főhadnaggyá, 1844-ben kapitánnyá, 1846-ban első kapitánnyá léptették elő. A magyar önvédelmi háborúkban a kezdetektől részt vesz – katonai pályáját ezredesként fejezi be –, és így természetévé válik a fegyelem, és ahogy írja, „a haza javát óhajtó tiszta szándék”. Ez segítette előrehaladásában, és bár Görgei főparancsnok mint a 9. huszárezred parancsnokát 1849 júniusában kinevezi a II. hadtest parancsnokává, ő mégsem fogadja el. Biográfusa szerint ez a „rendkívülinek látszó óvakodása” menti meg az életét attól, hogy a tizennegyedik vértanú legyen az aradi „magyar Golgotán”. 1849. október elején ott van az aradi várban, október 7-én búcsúlevelet fogalmaz bátyjának, amelyben beszámol az aradi tábornokok kivégzéséről, és megírja, hogy: „én forradalmi ember sohasem voltam”, de „lelkiismeretem és entudatom tiszta, ezért, amennyire lehet, nyugodt lélekkel megyek sorsom elébe”. A császári hadbíróóság november 8-án kihirdetett ítéletében megfosztotta tiszti rangjától, elrendelte ingó és ingatlan vagyonának elkobzását, és golyó általi halálra ítélte. Haynau kegyelmi záradéka a halálbüntetést tizennyolc évi, vasban töltendő várfogságra mérsékelte. Így került Berzsényi Lénárd kétszázötvenhatod-magával az olmtüzi kazamatákba.

Az olmtüzi regény dramaturgiája a mából visszatekintve már nem okoz különösebb meglepetéseket. A foglyok szociológiai összetételéről ezt rögzíti a naplóíró Barsi József: „A jellem, ízlés, hajlam, tehetség, képzettség sokfélesége, a ránk mért évek számának és sok más mellékkörülménynek tömördek változatossága a csendes szemlélőre nézve a megfigyelés kifogyhatatlan anyagául kínálkozott” – és a már jól ismert lágerobszervációk mintájára indul meg az alakok és tevékenységük, életük feltérképezése. Ide teszi a bicskei plébános „azon társaink munkálkodását”, akik „mint műkedvelők festéssel foglalkozának” – s amelyek eredményeként mára azt a *páratlan* arcképcsarnokot üdvözölhetjük, amely az amatőr Berzsényi (és persze mások, így a későbbi nagyszerű kartográfus, Tóth Ágoston tábornoki ezredes) ceruzája, rajzszene és festékkészlete alól került ki.

Ennek a lenyűgöző tablónak, amely szinte az összes fogolynak önálló portréját tartalmazza, a szakférfiai nem egy kvalitásos-szuverén művész munkájáról tekintenek le ránk: képirások ezek a szó primér jelentésében, vagyis nem kell a művészetnek semmilyen csarnokába belépni a teljes mű élvezetéhez. A *naiw modorban* előadott képek üzenete éppen a dokumentáció erejében volna – nincsen itt titáni zene, fenséges díszletek, magasság és mélység, semmi különös, semmi trouvaille, de ezekből a művészi program nélkül készült munkákból valahogy mégis alakok-figurák, sőt elgondolható arcok bukkannak elő. A dokumentáció nem csak a katonazubbonyok szabásának dokumentációja, nem csak az ingeké, dolmányoké-zekéké, a házisipkáké, köntösöké, karimás és pörge kalapoké, olasz csákóké, a hajviseleté, a szakállé-bajuszé, pipáké és egyéb fölleltározható tárgyi elemeké – megismételhetetlen sorsoké. Vagyis, ha képes vagyok egy darab papír mögé valóságos, zajló életet képzelni – kész a mű.

Berzsényi Lénárd tablójáról tehát *különféle* karakterek tekintenek ránk – a foglyok nációitól (a magyar mellett román, olasz, cseh, osztrák, horvát, lengyel férfiak) s a katonai rangoktól kezdve (tisztek és főtisztek) a polgári foglalkozásig (feltűnően sok a prédikátor és a papi személy, így például egy kanonok is, de természetesen katona és gazdálkodó is, tanár is, tudós is) egészen a politikai pártállásig bezáróan (a fontolva haladó mérsékeltől, mondjuk, Máriássy főtisztig, a szélsőrepublikanusig, aki aztán majd később, jóval szolidabban persze, a főrendiház tagja lesz). A börtönművészet bája: Berzsényi portréit maguk az ábrázolt személyek hitelesítik: nihil obstat, a hátlapokon feljegyzések olvashatók a kép keltéről, az önéletrajz szövegéről és a kiegészítő adatokról. Az önéletrajzot maga az ábrázolt személy kezdi így, arcmását értékelve: „Sok hasonlatosság van

benne”, „Nem ösmerhető”, „Jól van találva”, „Maglehető jó”, „Kevés hasonlatosság van benne” stb. Maguknak a dokumentumoknak a sorsa akár külön regényfejezet is lehetne – az arcképcsarnok feldolgozását, jegyzeteit, így a különféle gyűjteményekbe szakadt anyag legteljesebb dokumentációját Simon V. Péter adja 1988-as munkájában (Barsi József: *Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856 és Berzsényi Lénárd rajzai az olmützi foglyokról*).

Maga Berzsényi Lénárd 1856-ban szabadult, és némi kitérők után egészen visszahúzódva gazdálkodott kemenesaljai örökrészeiben; alapítója lett a Vas megyei honvédegyeletnek, amelyben 1886-os haláláig buzgón munkálkodott. Porai ma is a kemenesmagasi családi sírboltban nyugszanak.

Munkájában, a '48-as arcképcsarnokban semmiféle mitikus elem nincs: életek vannak, jók, rosszak, könnyedek és súlyosabbak, heroikusak és drámaiak, példák és ellenpéldák. A spirituális közlendő centrumában természetesen a patrióta ember áll – de pátoasz, idealizáltság és túlkomponáltság nélkül. Naturális, magányos, de nem csupán megtört férfiak: emberek – fények és árnyékok. És persze az egész művet átlengi az emlegetett és aktuális szabadsághagyomány; mily kívánatos volna, ha ezeket az emberi mélységeket és szabadságélményeket homályos célzások nélküli összefüggésbe lehetne állítani a legmaibb mával.